

ROMOWIE, SZKOŁA I DYSKRYMINACJA

Sytuacja edukacyjna i socjalna w społecznościach romskich stanowi wynik relacji systemowych, determinantów historycznych i współczesnych, politycznych, kulturowych i społecznych¹. By opisać problem dyskryminacji romskich dzieci w czeskich i słowackich szkołach z punktu widzenia pedagogiki, należy ją potraktować jako system². W niniejszym tekście postaram się określić najistotniejsze przyczyny dyskryminacji. Jednocześnie postaram się wskazać drogi wyjścia z jej „zaczarowanego kręgu”, które są możliwe i potrzebne.

W celu interpretacji zjawiska dyskryminacji, prześledziłem historyczną zmianę sytuacji społecznej i edukacyjnej Romów, opierając się na:

- a) dokonanej w 1995 r. analizie sytuacji w szkole i na osiedlu Most-Chanov z największą koncentracją Romów w Republice Czeskiej³,
- b) relacjach między Romami i społeczeństwem większościowym, opisanych w publikacji podsumowującej siódme spotkanie nauczycieli dzieci romskich w Kladnie⁴,
- c) analizie badawczej wykluczonego społecznie *Masokombinátu* w Kladnie, przeprowadzonej w latach 2000–2004, z której wynika, że romskich uczniów masowo kierowano tam do szkół specjalnych⁵,

1. Na temat edukacji romskich uczniów rozumianej jako system pedagogiczny zob. J. Balvín, *Výchova a vzdělávání romských žáků jako pedagogický systém*, Radix, Praha 2004.

2. Por. B. Blížkovský, *Systémová pedagogika pro studium a tvůrčí praxi*, Amonium servis, Ostrava 1997.

3. J. Balvín i in., *Bariéry a negativní jevy v životě a vzdělávání Romů*, „Sborník ze 3. setkání Hnutí R v 5. ZŠ Most-Chanov 28–29 dubna 1995“, Hnutí R, Ústí nad Labem 1996.

4. Byli to nauczyciele z organizacji *Hnutí spolupracujících škol R (Ruch spolupracujících škol R)*, w skrócie *Hnutí R (Ruch R)*, działającej w ramach zespołu szkół specjalnych dla umysłowo upośledzonych, por. J. Balvín, *Romové a majorita (K výchově zdravých vztahů mezi lidmi)*, „Sborník ze 7. setkání Hnutí R v Kladně“, Hnutí R, Ústí nad Labem 1997.

5. L. Radostný, M. Růžicka, *Masokombinát Kladno: výzkumná správa* [w:] T. Hirt, M. Jakoubek i in., *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*, Aleš Čeněk, Plzeň 2006, s. 242–287.

- d) wypowiedziach romologów i pedagogów na temat wspierania rozwoju osobowościowego romskich uczniów, możliwego nawet przy ogólnym ubóstwie⁶,
- e) promocji ludzkiej godności i pozytywnych wartości możliwych nawet w trudnych socjalnie warunkach, o czym powiada przysłowie *Chudoba cti netratí (Ubóstwo nie pozbawia honoru)* oraz źródła literackie⁷,
- f) analizie metod pracy z romskimi uczniami, które mogą stanowić nieformalny, nietradycyjny i alternatywny sposób wspomagania ich rozwoju⁸,
- g) przeglądzie pseudonaukowych teorii na temat niższej inteligencji Romów i ich niższego stopniu rozwoju, który rzekomo opiera się na tzw. kulturze ubóstwa i niemożności utworzenia struktury narodowościowej i narodowej.

2. CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA DYSKRYMINACJĘ ROMSKICH UCZNIÓW W SZKOLNICTWIE

2.1. Historyczne upośledzenie społeczne

Edukacja romskich uczniów związana jest z początkiem ruchu etnoemancypacyjnego romskiej mniejszości narodowej i różnych form romskiej kultury, które w stosunku do innych krajów europejskich, rozpoczęły się w Czechosłowacji niedawno. Za przykład może posłużyć romska literatura. Na świecie zaczęła ona powstawać w latach 20. XX wieku, w byłej Czechosłowacji jej początek przypada na lata 70.

Pierwszą rodzimą romską pisarką była Tera Fabiánová, która w książeczce *Jak jsem chodila do školy (Jak chodíla do školy)* opowiadała o latach 30. i początkach przymusowej edukacji w zacofanych romskich osadach na Słowacji. U Fabiánovej pojawia się opis **syndromu romskiego**

6. *Kaj džas (Kam kráčaš). Súbor textov zo seminárneho cyklu S RÓMAMI ŽIŤ BUDEME, IDE O TO AKO..., ktorý pripravila Nadácia Milana Šimečku na jeseň roku 2000*, Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2001.

7. Np. M. Šmaus, *Děvčátko, rozdělej ohníček. Na cikňi na bari, čharav tro vod'ori*, Odeon, Praha 2005; E. Lacková, *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Uli'om tel bachta'li čerchej*, oprac. M. Hübschmannová, Triáda, Praha 1997; A. Scheinostová, *ROMIPEN. Literaturou k moderní identitě*, o.s. Athinganoi, Praha 2006; J. Šándor, *Anjel básnikov*, HKPS Trnava, Trnava 2007.

8. O programie ROMIPEN zob. np. J. Balvín, *Metody výuky romských žáků*, Radix, Praha 2007.

uczniów w ostatniej ławce, ale i pedagogiczna zachęta do pokazywania przez romskie dzieci talentów nie tylko w obrębie własnej grupy, ale i poza nią – np. w szkole⁹.

Opisywany przez Fabiánovą przymus szkolny w latach 30. świadczy o początku zainteresowania państwa kwestią edukacji dzieci romskich. Dzięki działalności Roma, Jana Daniela i przy poparciu prezydenta republiki, T. G. Masaryka w Užgorodzie otwarto w roku 1926 szkołę romską. Z tego czasu pochodzi również pierwsze opracowanie naukowe, dotyczące możliwości edukowania romskich uczniów w Czechosłowacji¹⁰.

Obiecujący rozwój szkolnictwa romskich uczniów w Czechosłowacji w latach 1918–1938 przerwała II wojna światowa. Szczególnym przykładem okrucieństwa wojennego był przypadek założonej w 1938 r. nowej szkoły w Starym Mieście na Morawach. Po roku nauki romskich dzieci szkołę zamknięto, a dzieci wraz z rodzicami trafiły do niemieckich obozów koncentracyjnych! W Czechach eksterminowano około 15 000 Romów, a więc niemal wszystkie romskie rodziny. Na Słowacji ofiarą romskiego holocaustu padło około tysiąca Romów¹¹. Również tam planowano likwidację Romów.

Po wojnie uświadomiono sobie istnienie nowego problemu związanego z edukacją dzieci w Czechach – barierę językową. Nieomal wszystkie dzieci romskie pochodziły ze Słowacji, zatem władały językiem romskim i w pewnym stopniu słowackim. Dodatkowy problem stanowiły różnice kulturowe i społeczne – Romowie wywodzili się z zacofanych osad słowackich. Dużą rolę w edukacji tych dzieci i młodzieży odegrał Miroslav Dědič (ur. 1924), który działał w pierwszej szkole z internatem w Květušíně na Szumawach, na południu Czech. Szkołę tę założono w roku 1950. W przeciągu dziesięciu lat okazało się, że przy odpowiednim prowadzeniu, opartym na „kreatywnym humanizmie” i wspieraniu potencjału emancypacyjnego niesionego przez samych Romów, dzieci romskie mają duże szanse na znalezienie swojego miejsca w społeczeństwie większościowym¹².

Szkola, o której wspomniałem, istniała już w latach 50., jednak wciąż na opisywanym terenie priorytetem była działalność poradni psychologicz-

9. Źródłem informacji na temat edukacji romskich uczniów z punktu widzenia Roma może być również publikacja Eleny Lackovej, E. Lacková, *Narodila jsem se...*, *ibidem*.

10. F. Štampach, *Cikáni v ČSR*, Česká akademie věd a umění, Praha 1929.

11. Por. C. Nečas, *Učitel Josef Brzický a romská třída ve Starém Městě* [w:] J. Balvín i in., *Romové a jejich učitelé*, 12. setkání Hnutí R v Květušíně 27–28 listopadu 1998, Hnutí R, Ústí nad Labem 1999, s. 83–85.

12. Zob. M. Dědič, *Výchova a vzdělávání romských dětí a mládeže*, SPN, Praha 1982; *idem*, *Z historie školy v Květušíně* [w:] J. Balvín i in., *Romové a jejich učitelé*, 12. setkání Hnutí R v Květušíně 27–28 listopadu 1998, Hnutí R, Ústí nad Labem 1999, s. 27–34; *idem*, *Květušínská poema*, RomPraha, Praha 2006.

no-pedagogicznych, które przeprowadzając badanie IQ w pierwszej klasie, segregowały dzieci na te, które trafią do szkół podstawowych i specjalnych. Czeskie i słowackie szkolnictwo popełniło fatalny błąd, ponieważ do wspólnych ławek trafiły dzieci z upośledzeniem mentalnym oraz romskie dzieci z *handicapem* socjalnym, kulturowym i językowym. Konsekwencje tego postępowania obydwaj kraje ponoszą po dziś dzień. W Czechach (w Ostrawie), niektóre romskie rodziny skierowały do sądu sprawę przeciw państwu, które przez dyskryminacyjne postępowanie względem dzieci, uniemożliwiły im późniejsze sprawne funkcjonowanie w społeczeństwie. Skargi dotarły nawet do Najwyższej Izby Sądowej w Hadze, a Republikę Czeską skazano. Na podstawie decyzji sądowej, czeskie Ministerstwo Szkolnictwa zobowiązane jest do bardziej radykalnych zmian, które powinny prowadzić do desegregacji romskich uczniów w czeskich szkołach.

Aktualnie można mówić o tzw. romskiej dekadzie w edukacji romskiej na terenie Słowacji i Czech. W 2009 r. Słowacja stała się przodującym krajem dekady, poprzez organizację rozmaitych działań na rzecz rozwoju wychowania multikulturowego romskich uczniów. W Nitrze już od 18 lat działa Zakład Badań Romologicznych przy Uniwersytecie Konstantina Filozofa. W latach 2004–2009 kierownikiem tej instytucji był Jaroslav Balvín, autor niniejszego artykułu. Aktualnie tworzy się tam nowy kierunek studiów – *Język romski i kultura*, przeznaczony dla studentów z całej Europy. Gwarancję nauczania języka romskiego zapewni znany romski lingwista, Hristo Kyuchukov¹³. W Nitrze odbywają się również konferencje InteRRa, których celem jest koordynacja prac różnych placówek uniwersyteckich, akademickich i pozarządowych, wspierających rozwój edukacji romskich uczniów. Jednym ze znaczących celów jest także praca skierowana przeciwko dyskryminacji romskich uczniów i na rzecz ograniczenia ich obecności w szkołach specjalnych.

Rozwój edukacji romskiej wspomagany jest również przez ruch postępowych nauczycieli romskich dzieci w Czechach i na Słowacji. W 1988 r. przy Miejskim Ośrodku Pedagogicznym w Koszycach powstał

13. Por. publikacje tego autora, np.: H. Kyuchukov, *Psicholingvistični aspekti na rannija bilingvizm (verchu material ot blgarska, turski i romski ezik)*, Izdanieto se sponsorira ot Balkanska fondacije za meždukulturno obrazovanie i razbiratelstvo, Sofia 1997; *idem*, *Jezikovoto obučenje na romskite děca (praktičeski pochwati)*, Izdatelstvo „TILIJ” OOD, Sofija 1997; *idem* i in., *Desegregacija ili interkulturalna integracija*, „Sbornik dokladi ot jubilejna naučna konferencija na VTU, Sv. Kiril i Metodij” na tēma, Obrazovanieto v globaliziraščija se svjat’ 15–17 oktombri 2004”, Izdatelstvo FABER, Veliko Tarnovo 2005; *idem*, *Desegregation of Roma schools in Bulgaria*, C.E.G.A. Creating Effective Grassroots Alternatives, Sofia 2006; *idem*, *Turkish and Roma children learning Bulgarian. Psycholinguistic Aspects of Second Language Acquisition in a Multicultural Environment*, „Studies in Romani bilingualism Series 2”, Faber publishers, 2007.

Szkoła Na Poštarce w Bardejowie (fot. J. Balvin)

Klub Nauczycieli Romskich Dzieci (KURD), nastawiony na potrzebę rozwiązywania problemów związanych z niezadowalającymi osiągnięciami romskich uczniów w koszyckich szkołach¹⁴. 1 marca 1992 r. z inicjatywy Zakładu badań kultury romskiej Uniwersytetu Jana Ewangelisty Purkyně w Ujściu nad Łabą (Ústí nad Labem, Czechy) powstał Ruch Współpracujących Szkół (HNUTÍ R). Ów ruch podjął komunikację i nawiązał współpracę ze słowackim Klubem Nauczycieli Romskich Dzieci w Szkole Podstawowej na Luníku. W 2005 r. HNUTÍ R zostało samodzielnym stowarzyszeniem obywatelskim, które do dziś zorganizowało już 28 konferencji. W wyniku współpracy nauczycieli i wychowawców romskich uczniów w różnych czeskich i słowackich szkołach opublikowano ok. 30 opracowań dotyczących doświadczeń z nauczania oraz korzyści z koncentracji działań na romskich uczniach. Jesteśmy zainteresowani poszerzeniem owego ruchu również na inne kraje europejskie.

14. M. Maczejková i in., *Metodické usmernenie na otvorenie multých ročníkov ZŠ pre deti z jazykovo a sociálne znevýhodněného prostredia*, Školská správa, Košice 1995.

2.2. Zakonserwowanie systemu szkolnictwa specjalnego opartego na testach IQ

W połowie lat 90. ujawniły się w społecznościach romskich trudne konsekwencje przemian społecznych i politycznych. Szok dotyczył przechodzenia od paternalistycznego sposobu wspomagania przez państwo do wolności nowych czasów. Romowie często twierdzą, że w czasach komunizmu było im lepiej. Warunki socjalne Romów uległy radykalnemu pogorszeniu. Praktykę umieszczania dzieci romskich w szkołach specjalnych kontynuowano. Odpowiednia ustawa z 1998 r. likwidowała co prawda szkoły specjalne w istniejącej wersji, jednak na obszarach społecznie wykluczonych w dalszym ciągu praktykowano „sprawdzony” system. W dalszym ciągu niedostosowane do poziomu językowego i kulturowego dzieci romskich testy psychologiczne, szeregują młodych Romów do przedziału inteligencji w granicach 60–70. Zjawiskiem zajęli się Lukáš Radostný i Michal Růžička, którzy przeprowadzili w 2004 r. w Kladnie badania, w ramach projektu HS 108/03. Zleceńodawcą programu *Długookresowe stacjonarne badania terenowe miejsc społecznie wykluczonych* było Ministerstwo Pracy i Spraw Socjalnych Republiki Czeskiej, realizatorem zaś Katedra Antropologii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie¹⁵. Badacze ustalili, że pracownicy Poradni Pedagogiczno-Psychologicznej w Kladnie, która przeprowadza testy, są jednocześnie pracownikami szkół, do których kierują oni romskie dzieci jako mentalnie opóźnione. Żeby trafić do takiej szkoły, wystarczy, by romskie dziecko miało zespół nadpobudliwości psychoruchowej¹⁶! W raporcie można przeczytać, że:

jeśli dziecko ma styczność wyłącznie z mieszkańcami miejsc wykluczonych, ów fakt uniemożliwia mu poznanie innych możliwości czy strategii życiowych, np. takich, które społeczeństwo większościowe uważa za „normalne”. Z tej uwagi więc (1) wspieranie (bądź aktywne nieprzeszkadzanie) w tworzeniu się miejsc wykluczonych społecznie i (2) wspieranie etniczacji szkolnictwa specjalnego (włącznie ze wspieraniem aktualnej postaci systemu szkolnictwa specjalnego) nie wydają się być w perspektywie długookresowej pomyślnymi strategiami, które prowadziłyby do przyszłej harmonii¹⁷.

15. L. Radostný, M. Růžička, *Masokombinát Kladno*, *ibidem*, s. 242–287; L. Radostný, M. Růžička, *Terénní výzkum v hyperrealitě. Poznámky k mediální konstrukci sociálně vyloučené lokality* [w:] T. Hirt, M. Jakoubek i in., „*Romové*” v osídlech sociálního vyloučení, Aleš Čeněk, Plzeň 2006, s. 201.

16. L. Radostný, M. Růžička, *Masokombinát Kladno*, *ibidem*, s. 258.

17. L. Radostný, M. Růžička, *Masokombinát Kladno*, *ibidem*, s. 286.

2.3. Polityka państwa i polityka edukacyjna

Warunkiem przystąpienia Czech i Słowacji do Unii Europejskiej było rozwiązanie „romskiego problemu”. Jednym z przedsięwzięć temu służących było zainicjowanie w roku 1993 przez Ministerstwo Szkolnictwa Republiki Czeskiej instytucji romskich asystentów. Dzisiaj jest ich już ok. 350. Od roku 1997 wprowadzane są do szkół podręczniki i materiały edukacyjne o tematyce romskiej. W roku 1998 r. z inicjatywy Moniki Horákové, romskiej posłanki w parlamencie, zlikwidowano w Czechach szkoły specjalne. Podjęcie zdecydowanych kroków ze strony władz państwowych było wynikiem aktywności romskich polityków, np. pracujących wówczas w ministerstwie Albíny Tancošovej i Margity Lakatošovej. Ponadto w Urzędzie Rady Ministrów Republiki Czeskiej pracuje rada do spraw społeczności romskich, a na Słowacji funkcjonuje urząd Pełnomocnika Rządowego do Spraw Społeczności Romskiej. Do czerwca 2009 r. funkcję tę pełniła Anina Botošová, przed nią – Klára Orgovánová. W obu republikach tworzone są specjalne koncepcje edukacji romskich dzieci. Romscy politycy i intelektualiści powołują także własne instytucje edukacyjne, w których naukę pobierają nie tylko romscy uczniowie i studenci. Dyrektorami są romscy specjaliści (na Słowacji Ján Hero, Anna Koptová, Adam Gejza; w Czechach Emil Ščuka). Inicjatyw jest wiele, w sumie jednak ich rezultaty nie są wystarczające. Jednym z bolesnych problemów nadal pozostaje dyskryminacja romskich uczniów wywołana kierowaniem ich szkół specjalnych.

2.5. Wpływ opinii publicznej i pojawienie się aktów przemocy wobec Romów

Badania opinii publicznej, przeprowadzane od czasu do czasu w Czechach i na Słowacji, nadal wskazują na istnienie dystansu względem Romów. Między 80 a 90% respondentów ma negatywny stosunek do romskiej ludności. Podobne wyniki przynoszą badania stosunku nauczycieli do romskich uczniów. Nic dziwnego, że spotyka się akty przemocy względem społeczności romskiej. Typowym ogniskiem ataku w Republice Czeskiej stały się wydarzenia w północno-zachodniej części kraju na osiedlu Janov. Członkowie pewnej partii nacjonalistycznej przy cichym wsparciu ze strony miejscowej ludności dosłownie zaatakowali tam romskich obywateli. Do ich obrony trzeba było powołać nie tylko policję, lecz również armię.

Zdarzają się przypadki dyskryminacji czy wręcz prześladowania Romów przez urzędy i policję. Np. na Słowacji policja, przyłapawszy w domu towarowym, na kradzieży, grupę ośmioletnich romskich dzieci,

znęcała się nad nimi na komendzie, zmuszając je, by rozbrajały się do naga, strasząc je psami i filmując owe sceny. Słyszysz się zdania, że rasistowskich uwag i zachowań można dopatrzeć się nawet w oficjalnych wypowiedziach władz gmin o dużej liczbie Romów, gdzieś tam można również spotkać się z plakatami neonazistów (np. 14 kwietnia 2009 w słowackim mieście Rožňava), a takich sytuacji nie było przecież w latach 90.

Stosunek społeczeństwa do romskiej mniejszości wpływa również na sytuację romskich dzieci w szkołach, dla których często jawi się ona jako instytucja niepożądana, w której doświadczają niemal wyłącznie porażek.

2.6. Szkodliwe teorie niektórych psychologów i antropologów kulturowych

Jednym z powodów, które ograniczają rozwój etnoemancypacyjnych tendencji romskiej mniejszości narodowej, jest powstawanie na gruncie akademickim szkodliwych teorii. Pod wpływem rasowych teorii amerykańskich psychologów skupionych wokół Arthura Jensena i antropologicznych teorii Oskara Lewisa powstała idea Marka Jakoubka i Tomáša Hirta. Ich krytykę zamieściłem w książce *Filozofie výchovy a metody výuky romského žáka*¹⁸. Warto powiedzieć o nich kilka zdań.

Poglądy Petra Bakaláře można określić jako rasowe, akcentujące genetyczny handicap jako główną przeszkodę przy skutecznym wprowadzaniu Romów do społecznej stratyfikacji pracy. Píše on:

Niektórzy fachowcy uważają, że inteligencja Romów wykazuje inną jakość niż w przypadku nie-Romów, tzn. że zorientowana jest globalnie i praktycznie. Jednak nawet gdyby tak było, w nowoczesnym społeczeństwie sukces i mobilność społeczna są pozytywnym korelatem wyników w testach inteligencji. Jeżeli Romowie osiągają w nich gorsze wyniki, ich sytuacja będzie gorsza również w aspekcie społeczno-ekonomicznym, a taki właśnie będzie ich status w znacznej mierze spowodowany przez to, że ich zdolność do abstrakcyjnego myślenia jest, jak się wydaje, niższa¹⁹.

Marek Jakoubek i Tomáš Hirt, należący do młodej generacji antropologów kulturowych, postawili sobie za cel stworzenie alternatywy, która by-

18. J. Balvín, *Filozofie výchovy a metody výuky romského žáka*, Radix, Praha 2008, s. 39–59.

19. P. Bakalář, *Psychologie Romů. Volné pokračování knihy Tabu v sociálních vědách*, Votobia, Praha 2004, s. 58.

Szkoła Na Poście w Bardejowie (fot. J. Balvín)

łaby przeciwna do poruszanych dotychczas tematów romskich. Dotychczasowe tezy o indyjskim pochodzeniu Romów, o kulturze Romów, o ich losach historycznych, o holocauście itp. uważają oni za mity, które nie odpowiadają rzeczywistości. Rozwijanie podobnych mitów ma służyć romskim działaczom w rozwoju nacjonalizmu i w ich dominacji nad resztą Romów, co ma służyć ich własnemu wymiernemu interesowi. Wspominani autorzy nie doceniają romskiego ruchu etnoemancypacyjnego, ani też romskich osobistości będących jego nosicielami. Romowie jako społeczność, według nich, pozostają na poziomie związków rodzinnych, dlatego też nie mogą dojść do czegoś tak skomplikowanego, jak narodowość i naród. W odniesieniu do deklaracji narodu romskiego, ogłoszonej 27 lipca 2000 w Pradze na 5. Kongresie Międzynarodowej Unii Romskiej (IRU), antropologzy zareagowali komentarzem:

O narodzie w społecznościach romskich nie może być mowy, przecież pierwotną, referencyjną kolektywnością nie jest tu naród (ani też grupa etniczna), lecz grupa pokrewieństwa. Między różnymi grupami pokrewieństwa istnieją ponadto niepokonywalne różnice statusowe, rytualne i subetniczne. Wyobrażenie narodowej kolektywnej tożsamości, horyzontalnej i opartej na równouprawnieniu, wchodzi tu w wyraźną sprzeczność z hierarchicznie zorientowanymi zasadami organizacji społecznej poszczególnych romskich populacji²⁰.

20. M. Jakoubek, O. Poduška, *Romské osady v kulturologické perspektivě*, Nakladatelství Doplněk, Brno 2003, s. 61.

Na wypowiedzi Marka Jakoubka negatywnie zareagowali przedstawiciele Romów, przede wszystkim Karel Holomek, jak również fachowcy z Zakładu Romologii²¹ na Uniwersytecie Karola w Pradze. Zdaniem Jakuba Krčíka, Jakoubek obniża rangę kultury Romów i niefachowo uogólnia sądy dotyczące Romów. Krčík powiada, że:

najwyższy czas poprzeć tezy Karla Holomka i innych Romów, że Jakoubek na podstawie ograniczonych i niezbyt wnikliwych obserwacji w romskich osadach dochodzi do uogólniających sądów na temat Romów (...), wytrwale promowany jest pogląd, że romska kultura jest kulturą ubóstwa, a w ślad za usunięciem romskiej kultury zniknie również kultura typowa dla Romów(...), przedstawiciele Romów absurdalnie oskarża się o nieznajomość romskich realiów życia czy też niebezpiecznych nacjonalistów²².

Przytoczone teorie przedostały się na grunt akademicki. Pretendują do poważnych, naukowych teorii, jednocześnie zaś mogą stać się narzędziem w rękach nacjonalistów, chcących likwidować Romów jako niechcianych członków cywilizowanego społeczeństwa. Mogą też podpowiadać nauczycielom, że żmudna praca z romskimi dziećmi jest bezcelowa, bo według słów „specjalistów” i tak nie są one w stanie się rozwinąć. Przytoczone teorie są niebezpieczne także dlatego, że pomagają konserwować stan dyskryminacji romskich uczniów w szkołach specjalnych i podstawowych oraz zamykać im dostęp do „lepszyc miejsc” w społeczeństwie. Z punktu widzenia psychologii, trzeba raczej lansować teorię amerykańskiego psychologa Sternberga. Na jej podstawie na Wydziale Nauk Społecznych i Służby Zdrowia Uniwersytetu Konstantina Filozofa w Nitrze, pod kierownictwem Evy Sollárovej realizowane są badania APVV-20-049105, *Akademická i praktická inteligencia slovenskej populácie romských detí* oraz projekt VEGA 1/3666/06, *Inteligencia praktická romských detí w wieku szkolnym*²³.

21. Seminár romistiky Ústavu jižní a centrální Asie (Seminarium romistyki/romologii w Instytucie południowej i centralnej Azji).

22. Rozmowa z Jakubem Krčíkiem.

23. Zob. E. Sollárová i in., *Netradičné podoby edukačného prostredia*, Univerzita Konštantína Filozofa Pedagogická fakulta, Nitra 2000; R. J. Sternberg, *Úspešná inteligencia. Ako praktická a tvorivá inteligencia rozhodujú o úspechu v živote*, SOFA, Bratislava 2000.

3. DROGI WYJŚCIA Z „MAGICZNEGO KRĘGU” WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO I EDUKACYJNEGO

3.1. Optymizm przeciw sceptycyzmowi

W społeczeństwie większościowym istnieje obawa przed społeczną eksplozją w regionach z wysoką koncentracją romskiego osadnictwa²⁴. Moim zdaniem istnieją jednak drogi wyprowadzające z „magicznego kręgu”:

- a) Pedagogiczny optymizm przeciw sceptycyzmowi.
- b) Występowanie przeciwko rozwiązaniom, które miałyby charakter społecznej eksplozji.
- c) Systematyczne stwarzanie warunków wspomagających pokonywanie historycznego handicapu.
- d) Wspieranie odseparowanych alternatywnych romskich szkół, jakimi są np. licea ogólnokształcące w Kremnicy i w Koszycach.
- e) Poprawianie sytuacji socjalnej Romów, przez podejmowanie współpracy między szkołą a gminą²⁵.
- f) Dbanie o zmianę polityki państwa i szkolnictwa. Rozwijanie nowych metod, wykorzystywanie dotychczasowe dobrych form nauczania, angażowanie dzieci do nauki przez zabawę itp.²⁶
- g) Pokonywanie negatywnej opinii publicznej.
- h) Absolutna zmiana kwalifikacji dzieci romskich do szkół specjalnych przez stosowanie tendencyjnych i niedopasowanych testów IQ.
- i) Wzmacnianie roli nauczycieli i romskich asystentów, wdrażających multikulturalizm w stosunku do romskich uczniów.
- j) Wspieranie aktywności studentów i wskazywanie potrzeby ich pracy w społecznościach romskich.
- k) Dbanie o jakość przygotowania studentów w środowisku akademickim, np. w Zakładzie Badań Romologicznych Uniwersytetu Konstantina Filozofa w Nitrze.
- l) Uświadamianie potrzeby współpracy romskich i nie-romskich fachowców w ramach romologii, rozumianej jako centralna i wie-

24. Por. spotkanie dyskusyjne zorganizowane przez Fundację Milana Šimečki 2 kwietnia 2009 r. w Bratysławie.

25. Por. L. Vavreková, *Interkultúrna spolupráca inštitúcií v obci ako podmienka edukácie rómskych žiakov* [w:] „Iterra 5. Interkulturalita a rómka národnostná menšina“, UKF, FSVaZ, Ústav romologických štúdií, Spišská Nová Ves 2008.

26. Por. A. Vališová, *Komunikace a vzájemné porozumění. Hry pro dospívající*, Grada, Praha 2005.

lowymiarowa dyscyplina naukowa, zawierająca w sobie również kwestię edukacji romskiego ucznia.

- m) Zaufanie w stosunku do młodych Romów, którzy chcą rozwijać teoretyczne i praktyczne starania etnoemancypacyjne romskiego narodu, oparte bardziej na „misji” niż interesie własnym.

3.2. Rozwój starań o tożsamość narodową Romów

Specyficznym warunkiem sukcesu przy pokonywaniu dyskryminacji romskich uczniów jest edukacja narodowa. Pomocą mogą być prace autorów dostrzegających romski potencjał kulturowy i społeczny, np. Iana Hancocka²⁷, Eleny Lackovej²⁸ i in. Istnieje coraz więcej opracowań dotyczących wykluczenia społecznego i dróg powrotu do społeczeństwa²⁹. Propaguje się metody nauczania romskich uczniów, w których zastosowanie znajduje zabawa. Z kolei doświadczanie rzeczywistości za pośrednictwem imaginacji i odtwarzanie sytuacji życiowych, które ma na celu modelowanie ich optymalnych rozwiązań, prowadzi do innowacyjnych pomysłów w kształceniu³⁰. W tym wszystkim najważniejszy element stanowi jednak rozumne podejście nauczyciela do romskiego dziecka i jego wychowanie oraz kształcenie go poprzez rozwój jego osobowości, w poszanowaniu jego romskości, tożsamości i autonomii. Przecież, jak powiada przysłowie, *ubóstwo nie pozbawia honoru*.

Thum. Jan Kajfosz

27. Por. I. Hancock, *Mý rómsky národ. Ame sam e Rromane džene*, Petrus, Bratislava 2005.

28. Zob. E. Lacková, *Narodila jsem se*, *ibidem*.

29. Por. A. Scheinostová, *ROMIPEN*, *ibidem*; J. Šándor, *Anjel básnikov*, *ibidem*; M. Šmaus, *Děvčátko, rozdělaj ohníček*, *ibidem*.

30. J. Balvín, *Metody výuky*, *ibidem*.

LITERATURA:

- BAKALÁŘ P., *Tabu v sociálních vědách. Rozdíly mezi rasami/Judaismus jako evoluční skupinová strategie/Eugenika*, Votobia, Praha 2003.
- BAKALÁŘ P., *Psychologie Romů. Volné pokračování knihy Tabu v sociálních vědách*, Votobia, Praha 2004.
- BAKKER P., KYUCHUKOV H., *What is the Romani language?*, Centre de recherches tsiganes University of Hertfordshire Presss, Hertfordshire 2000 (Interface Collection).
- BALVÍN J. i in., *Bariéry a negativní jevy v životě a vzdělávání Romů*, „Sborník ze 3. setkání Hnutí R v 5. ZŠ Most-Chanov 28–29 dubna 1995”, Hnutí R, Ústí nad Labem 1996.
- BALVÍN J. i in., *Romové a majorita (K výchově zdravých vztahů mezi lidmi)*, „Sborník ze 7. setkání Hnutí R v Kladně”, Hnutí R, Ústí nad Labem 1997.
- BALVÍN J., *Zdraví jako celistvá jednota individuálního a společenského, fyzického a duchovního, kulturního a multikulturního* [w:] J. BALVÍN i in., *Romové a majorita (K výchově zdravých vztahů mezi lidmi)*, „Sborník ze 7. setkání Hnutí R v Kladně”, Hnutí R, Ústí nad Labem 1997, s. 18–19.
- BALVÍN J., *Výchova ke zdravému životnímu stylu a zdravým vztahům mezi lidmi jako multikulturní téma* [w:] J. BALVÍN i in., *Romové a majorita (K výchově zdravých vztahů mezi lidmi)*, „Sborník ze 7. setkání Hnutí R v Kladně”, Hnutí R, Ústí nad Labem 1997, s. 80–83.
- BALVÍN J., *Výchova a vzdělávání romských žáků jako pedagogický systém*, Radix, Praha 2004.
- BALVÍN J., *Metody výuky romských žáků*, Radix, Praha 2007.
- BALVÍN J., *Filozofie výchovy a metody výuky romského žáka*, Radix, Praha 2008.
- BLÍŽKOVSKÝ B., *Systémová pedagogika pro studium a tvůrčí praxi*, Amonium servis, Ostrava 1997.
- DĚDIČ M., *Výchova a vzdělávání romských dětí a mládeže*, SPN, Praha 1982.
- DĚDIČ M., *Z historie školy v Květušíně* [w:] J. BALVÍN i in., *Romové a jejich učitelé*, „12. setkání Hnutí R v Květušíně 27–28 listopadu 1998”, Hnutí R, Ústí nad Labem 1999, s. 27–34.
- DĚDIČ M., *Květušinská poema*, RomPraha, Praha 2006.
- HANCOCK I., *My rómsky národ. Ame sam e Rromane džene*, Petrus, Bratislava 2005.
- JAKOUBEK M., Poduška O., *Romské osady v kulturologické perspektivě*, Nakladatelství Doplněk, Brno 2003.
- JAKOUBEK M., *Romové: konec (ne)jednoho mýtu*, Socioklub, Praha 2004.
- Kaj džas (Kam kráčaš). Súbor textov zo seminárneho cyklu S RÓMAMI ŽIŤ BUDEME, IDE O TO AKO..., ktorý pripravila Nadácia Milana Šimečku na jeseň roku 2000*, Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2001.

- KYUCHUKOV H., *Psycholingvistični aspekti na rannija bilingvizm (verchu material ot blgarska, turski i romski ezik)*, Izdaniето se sponzorira ot Balkanska fondacija za međukulturno obrazovanije i razbiratelstvo, Sofia 1997.
- KYUCHUKOV H., *Jezikovoto obučenije na romskite děca (praktičeski pochvati)*, Izdatělstvo „TILIIA” OOD, Sofija 1997.
- KYUCHUKOV H., *Desegregation of Roma schools in Bulgaria*, C.E.G.A. Creating Effective Grassroots Alternatives, Sofia 2006.
- KYUCHUKOV H., *Turkish and Roma children learning Bulgarian. Psycholinguistic Aspects of Second Language Acquisition in a Multicultural Environment*, „Studies in Romani bilingualism Series 2”, Faber publishers 2007.
- KYUCHUKOV H. i in., *Desegregacija ili interkulturna integracija*, „Sbornik dokladi ot jubilejna naučna konferencija na VTU „Sv. Kiril i Metodij“ na tēma Obrazovaniето v globaliziraščija se svjat 15–17 oktombri”, 2004, Izdatělstvo FABER, Veliko Tarnovo 2005.
- LACKOVÁ E., *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Ul'il'om tel bachtal'i čerchej*, oprac. i tłum. M. HÚBSCHMANNOVÁ, Triáda, Praha 1997.
- LACKOVÁ E., *Život ve větru* [w:] E. LACKOVÁ, J. BALVÍN, *Holocaust v povídkách Eleny Lackové*, Fortuna, Praha 2001, s. 57–79.
- LACKOVÁ E., *Mŕtvi sa nevracajú. O mule na aven pale*, JEKHETANE-SPOLU, Prešov 2005.
- MACZEJKOVÁ M. i in., *Metodické usmernenie na otvorenie nultých ročníkov ZŠ pre deti z jazykovo a sociálne znevýhodněného prostredia*, Školská správa, Košice 1995.
- NEČAS C., *Učitel Josef Brzický a romská třída ve Starém Městě* [w:] J. BALVÍN i in., *Romové a jejich učitelé*, „12. setkání Hnutí R v Květušíně 27–28 listopadu 1998”, Hnutí R, Ústí nad Labem 1999, s. 83–85.
- RADOSTNÝ L., RŮŽIČKA M., *Masokombinát Kladno: výzkumná správa* [w:] T. HIRT, M. JAKOUBEK i in., „Romové” v osidlech sociálního vyloučení, Aleš Čeněk, Plzeň 2006, s. 242–287.
- RADOSTNÝ L., RŮŽIČKA M., *Terénní výzkum v hyperrealitě. Poznámky k mediální konstrukci sociálně vyloučené lokality* [w:] T. HIRT, M. JAKOUBEK i in., „Romové” v osidlech sociálního vyloučení, Aleš Čeněk, Plzeň 2006, s. 201–229.
- SCHEINOSTOVÁ A., *ROMIPEN. Literaturou k moderní identitě*, o.s. Athinganoi, Praha 2006.
- SOLLÁROVÁ E. i in., *Netradičné podoby edukačného prostredia*, Univerzita Konštantína Filozofa Pedagogická fakulta, Nitra 2000.
- STERNBERG R. J., *Úspešná inteligencia. Ako praktická a tvorivá inteligencia rozhodujú o úspechu v živote*, SOFA, Bratislava 2000.
- ŠÁNDOR J., *Anjel básníkov*, HKPS, Trnava 2007.
- ŠMAUS M., *Děvčátka, rozdělej ohniček (Na cikři na bari, čharav tro vod'ori)*, Odeon, Praha 2005.

- ŠTAMPACH F., *Cikáni v ČSR*, Česká akademie věd a umění, Praha 1929.
- ŠTAMPACH F., *Dítě nad propastí. Dítě toulavé, tulácké a cikánské, jeho záchrana, výchova a výučba*, Nakladatelství M. Lábkové, Košice – Plzeň 1933.
- VALIŠOVÁ A., *Komunikace a vzájemné porozumění. Hry pro dospívající*, Grada, Praha 2005.
- VAVREKOVÁ L., *Interkultúrna spolupráca inštitúcií v obci ako podmienka edukácie rómskych žiakov* [w:] „Iterra 5. Interkulturalita a rómka národnostná menšina“, UKF, FSVaZ, Ústav romologických štúdií, Spišská Nová Ves 2008.

Jaroslav Balvín

O RROMA, I ŠKOLA THAJ I DISKRIMINÀCIA

O jačho and-i buti vaš-e rromane minoritetaqëri transformàcia si o maripen mamuj-o éoripen thaj i sociàlo eksklùzia (avričhudipen). Pe aver rig, o šerutno objektivo si te ovel inklùzia (andrečhudipen) e rromane minoritetaqëri and-o gažikano dostipen. And-o pučhipen si jekh paruvipen sa e sistemaqëri, anda savi i edukàcia thaj o siklòvipen e rromane siklòvnenqo khelel jekh vasni ròla. Anglimangimàta, bi savënqo našti kerdöl khané (*sine quis non*), si sar dine tele:

- a) te na oven rromane éhave dikhle avtomatik sar dile-palpalde, sadaj odole-sqe so živen butivar nesave perenže aj gavenže, so si avričhudine katar-o gažikano dostipen;
- b) te na labärdön tětovä “IQ” vaš-o kunäripen e inteligenciaqëro, žandor so lenqëri bāza si i gažikani kultūra thaj kosmovizia;
- c) te labärdön vaš-e rromane siklòvnenqëri edukàcia nevikane metòde, save zorären e siklòvnenqëri personalitèta khetane lenqëre rromanipnaça;
- d) te labärdöl vaš-e rromane siklòvnenqëri edukàcia lenqëri xodutni kultūra, reprezentuime prdal-o rromane avtòrà thaj bare manuša save halöven i rromani kultūra sar katar-i kognitivo rig kadā vi katar-i emocionàlo dikhan.

Kamlöl pes reàkcia mamuj-o ziandvale teòrie, save prastaven i rromani història aj kultūra thaj na kamen te pinžaren e Rromenqe o hakaj, kaj te ovel len lenqëri xodutni selikani identitèta thaj avtodeterminàcia.

Kadā si te ovel éacutno ažutipen kaj te šandärdön o phabarne sociàlo pharimàta e Rromenqëre thaj te na oven dureder Rroma avričhudine katar-o dostipen. Ažutipen si te ovel vi mamuj-e rromane éhavenqëri diskriminàcia and-i škòla.

Jaroslav Balvín

ROMA, SCHOOL AND DISCRIMINATION

The essential issue regarding transformation of the Roma minority is to combat poverty and social exclusion. However the primary goal should be social inclusion of the Roma minority into the majority of population. It is a matter of changes on the system level, where the formation and education of the Roma pupils play an important role. The requisites of this process are:

- a) Categorical objection to the Roma pupils being qualified as mentally retarded on the sole account of them inhabiting a socially excluded areas.
- b) Categorical objection to the IQ tests which gauge the intelligence based on the majority culture.
- c) Application in the Roma pupils' teaching of modern methods that would develop the Roma pupil's personality together with its Romani aspects.
- d) Integration in the Roma pupils' teaching of their own culture, represented by the Roma authors and authorities who have the understanding of the Roma culture – both cognitively and emotionally.
- e) The need to react to malign theories that disavow the Roma culture and history and impair the right of the Roma to their own national identity and self-determination.

These stances will provide a viable support also in dealing with exigent social difficulties of the Roma community and in efforts preventing their social exclusion. They will be instrumental in restraining of the Roma pupil's discrimination at school.